

LBRIS

We know
books

LIVIU MAIOR

AȘOCIAȚIONISM
ȘI NAȚIONALISM
LA ROMÂNII DIN
TRANSILVANIA

Cluj-Napoca
2022

CUPRINS

1. ÎN LOC DE PREFAȚĂ. CÂTEVA CONSIDERAȚII.....	9
2. IDENTITATE NAȚIONALĂ ȘI „COMPETIȚIE” ISTORICĂ. BARIȚIU ȘI IORGA. POPULARIZAREA ISTORIEI. DE LA „PREACADEMICI” LA INSTITUȚIONALIZARE.....	33
PANTEONUL ȘI ENCICLOPEDIA ROMÂNĂ.....	47
IORGA ȘI POPULARIZAREA ISTORIEI TRANSILVANIEI. ISTORIE ȘI POLITICĂ.....	68
UN PREOT ȘI UN MEDIC DESPRE IDENTITATEA ISTORICĂ A ROMÂNILOR (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA) ..	80
3. AGENDA NAȚIONALĂ, ASOCIERE ȘI CULTURĂ STRATEGICĂ. MODERNIZARE	93
4. 1848-1918. FINALUL UNUI PROIECT POLITICO-NAȚIONAL	141
5. MODERNIZAREA TRADIȚIEI. DEMOCRATIZAREA INSTITUȚIILOR BISERICEȘTI	169
6. MEDIA ROMÂNEASCĂ. ASOCIERE ȘI DEMOCRAȚIE. OPINIA PUBLICĂ.....	209
7. INSTITUȚIONALIZAREA POLITICULUI	249
8. O POSTFAȚĂ NECESARĂ.....	271
IOAN MIHU, POLITICĂ ȘI ASOCIAȚIONISM. INSTITUȚIONALIZAREA MEDIEI ROMÂNEȘTI	276
BIBLIOGRAFIE	291
INDICE DE NUME.....	299
INDICE DE LOC	305

Începând cu Școala Ardeleană, istoricii români au reacționat, de fiecare dată, la „agresiunea” împotriva istoriei lor naționale. Numeroasele reacții polemice au fost marcate de insecuritatea generată de confruntarea „emblemelor”, de invocarea trecutului în acțiunile de justificare a „drepturilor” unei națiuni în fața celorlalte. S-a ajuns astfel la un gen de psihologie „colectivă” a neîncrederii, a contestării, care a determinat, în ultimă instanță, preocuparea obsesivă a elitelor românești față de trecut. Alături de limba națională, istoria a avut o contribuție fundamentală la etnicizarea politicului la români, la perpetuarea, în conștiința colectivă, a momentelor socotite „decisive” pentru destinul națiunii.

Respingerea dominației străine, a marilor imperii, timp de secole, în Europa Centrală și de Răsărit, a reprezentat, în majoritatea cazurilor, un demers bazat pe trecutul istoric, pe limbă și cultură. Ca trăsătură fundamentală, istoria elogiază, din motive bine-cunoscute, episoadele luptei pentru independență, eroizează evenimente și personalități prezervate de memoria colectivă pentru „alimentarea” momentelor care au dominat secolul al XIX-lea, fără să lipsească, desigur, eclatantul an revoluționar 1848. Ocupația străină și prăbușirea statalității naționale influențează masiv stabilirea „individualității istorice”, aflată într-o competiție permanentă între națiunile est-europene. O tentativă la fel de presantă o reprezenta, fără îndoială, politica culturală a statelor existente, a imperiilor, de a așterne, în multe cazuri, linșolul ignorării și/sau al contestării lor prin istoriile oficiale. Zonele multietnice ilustrează cu fidelitate afirmațiile pe care le-am menționat mai sus. Identitatea națională, în evoluția sa, s-a bazat pe cea istorică, iar fuziunea dintre acestea este, în acest sens, o realitate incontestabilă.

În aceste procese, nu trebuie ignorat nici rolul jucat de biserică – de confesiune –, și nici raportarea acesteia la națiune. Deși unii istorici susțin paralelismul în evoluția națiunii și a bisericii, confruntările dintre ortodoxie, protestantism sau catolicism coincid sau, mai bine spus, sunt detectate cu ușurință în Europa Centrală și de Răsărit. Biserica a furnizat simboluri, a susținut demersul colectiv, ritualizarea sau comemorarea în evoluția identității naționale. Un exemplu cunoscut de majoritatea creștinilor îl constituia alegerea bine motivată a „sfântului protector” al națiunii. Identitatea confesională a românilor a format, în același timp, identitatea sa lingvistică, adoptarea limbii naționale și înlocuirea, spre exemplu, a limbii latine din serviciul religios sau a alfabetului chirilic cu cel latin. Acest lucru a servit enorm în procesul de susținere a identificării etnice, datorită confesionalismului eclectic, iar Transilvania a fost, din acest punct de vedere, un exemplu emblematic.

În acest context evenimentțial, nu trebuie să surprindă pe nimeni existența „istoriei competitive” în această parte a Europei. Mulțimea frontierelor, a granițelor etnice, a teritoriilor revendicate și contestate de-a lungul secolelor a contribuit, de asemenea, la stimularea preocupărilor legate de individualitatea istorică a popoarelor din zonă. Disputele transferate din trecutul antic sau medieval în veacul al XIX-lea s-au intersectat inerent cu identitatea națională, cu Agenda și Strategia Națională. Central-est europenii au fost obligați de trecutul lor să-l împărtășească, însă acest lucru a generat și dispute cu suport – în majoritatea cazurilor – istoric. Moștenirea, ca argument, nu a fost una acceptată în unanimitate. O dovedește însăși istoria zonei geografice.

Pe măsură ce procesul de construcție a individualității istorice românești, de „naționalizare” a trecutului, avansează, de o parte și de alta a Carpaților, în mod firesc, decurge, cu o frecvență constantă, și colaborarea între intelectualii preocupați de popularizarea scrierilor

dedicate personalităților și momentelor decisive care consacră avansul în istoria europeană a românilor. În perioada premergătoare Revoluției de la 1848, contactele dintre elitele cu preocupări istorice încep să-și arate roadele.

Un caz deosebit l-a reprezentat și circulația operei lui Nicolae Bălcescu. Agenda Națională îi datorează mult revoluționarului muntean, iar *Mersul Revoluției în istoria românilor* a fost, din numeroase puncte de vedere, generatorul acesteia. Pe lângă articolele publicate în paginile *Magazinului istoric*, rod al colaborării sale cu August Treboniu Laurian, *Istoria Românilor supt Mihai-Voievod Viteazul* are un impact deosebit în formarea „Panteonului și Agendei Naționale”. Scrisul istoric al lui Bălcescu s-a bucurat de o receptare deosebită începând cu anul 1844, când a avut loc debutul său istoriografic, odată cu studiul despre *Puterea și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei*, apărut la Iași, în *Foaia Științifică și Literară (Propășirea)*, și până la 1 Decembrie 1918. O dovedește însuși George Barițiu, în paginile *Foii brașovene*, cu recomandarea sa de lectură vitală: „Citeasc-o fiecare întreagă”, iar mai târziu, în 1877, odată cu reeditarea operei lui Bălcescu: „Operele genialului, dar nefericitului istoriograf Nicolae Bălcescu, carte pe care nu știu care român nu va dori să o aibă cât mai curând”¹. Mesajul revoluționarului muntean, cu impactul său deosebit, a determinat decizia Ministerului de Interne al Ungariei să interzică circulația cărților sale, începând cu anul 1908, în Transilvania.

În evoluția construcției identitare românești, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, a fost identificată, simultan, ca parte organică a acestui proces, o preocupare remarcabilă pentru definirea individualității istorice a poporului român sau, mai bine spus, a identității sale istorice. Fenomenul s-a desfășurat sincron cu anumite procese petrecute și la alte națiuni din Europa

¹ *Transilvania*, Anul X, nr. 24, 1877, din 15 decembrie, p. 288.

Central-Estică, bazându-se pe relația dintre memorie și istorie, ambele situate într-un echilibru fragil, deseori fracturat. Individualitatea istorică a românilor a fost, în mod organic, legată de o raportare sistematică la „ceilalți”. Originea și continuitatea au jucat, din acest punct de vedere, un rol esențial. Asistăm astfel la o construcție izvoarăată din negare sau contestare, în care responsabilitatea istoricului a fost una esențială. Recrearea, în prezent, a trecutului – imaginarea lui – a fost vitală pentru existența națiunii, pentru proiectarea strategiilor naționale. Recuperarea trecutului, stabilirea cât mai exactă a „moștenirii” naționale pornind de la nume, origine, obiceiuri și limbă, precum și teritoriul pe care se formează națiunea erau elemente esențiale pentru definirea identității istorice a românilor. Istoricii profesioniști sau amatori răspund unor întrebări izvoarăate din nevoia fundamentării mișcării de emancipare și a obiectivelor acesteia: identificarea „inamicilor”, a figurilor istorice centrale care au întruchipat cel mai bine prioritățile națiunii și, implicit, momentele cruciale, determinante pentru destinul românilor. O trăsătură distinctă a acestui proces a constituit-o abordarea, din această perspectivă, a trecutului pentru întregul teritoriu locuit de români, sursă de bază a conceptului de „patrie comună”, care încorporează Moldova și Țara Românească. Din construcția individualității istorice a românilor, s-a născut, mai târziu, ritualizarea trecutului, a momentelor reprezentative, comemorate cu o încărcătură emoțională aparte, pe măsură ce Panteonul istoriei, format din marile sale personalități, intră în conștiința națiunii. Traian, Decebal, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Iancu de Hunedoara, Horea, Simion Bărnuțiu și Avram Iancu ș.a. oferă baza, originea, trecutul comun, existența „epocilor de aur”. O adevărată „organizare a trecutului” s-a produs, așadar, și în cazul românilor.

Prin temele abordate, istoricii au demonstrat existența unității trecutului comun pe care l-au răspândit prin scrisul lor, generând astfel memoria colectivă, acel șir de evenimente trăite de comunitatea

națională, considerate dovezi incontestabile ale națiunii. Adevărate stereotipuri istorice au fost diseminate stăruitor, polemic, în multe cazuri, acestea fiind întotdeauna ritualizate. Din cauza fenomenului de contestare, în primul rând, pe tărâmul istoriei, acțiune de rene-gare, frecventă în Europa Centrală și de Răsărit, argumentația de factură politică a preluat elemente ale identității istorice, sporind mult locul și rolul istoricilor. În multe cazuri, o istorie traumatizată a fost prezentată emoțional, ca un avertisment împotriva amneziei, a uitării colective. Desigur, acest proces a avut caracteristicile sale, un specific pentru popoarele din această parte a continentului: relativizarea trecutului, „inocența” lui, invenția chiar, în multe cazuri etc. Naționa-lismul cultural a căutat explicații și justificări în trecut, o întoarcere în timp către descoperirea tradițiilor. Sentimentul istoriei împărtășite și solidaritatea au dus la ralierea în jurul priorităților naționale a celor care recunosc individualitatea istorică. Construcția istorică a adus în discuție, în același timp, spațiul geografic în care s-au format limba și poporul român. S-a produs astfel o sacralizare a mediului rural, considerat inima teritoriului național, o ideologizare a satului, biserica jucând, în acest context, un rol fundamental, pornind de la locul în care erau înmormântați strămoșii, ceea ce îi conferă o valoare senti-mentală aparte.

Memoria „trecutului glorios” a fost, în mod sistematic, opusă „mizeriei” politice contemporane. Practica vremurilor apuse demonstrează importanța tradiției istorice în mobilizarea și conturarea proiectului național românesc și echipează noile generații cu o viziune radical schimbată, și anume cu ceea ce contemporanii numesc *spiritul național „invincibil”* în zilele „negre” ale dominației străine. Vocea istoriei, invocarea măreției Romei și a Împăratului Traian, precum și originea daco-romană, toate acestea au reprezentat contribuția majoră la „renașterea” națională, la construcția tradiției românilor ardeleni,

atât de importantă în procesele de fundamentare a ideologiei naționale și de respingere a contestărilor în câmpul istorico-lingvistic².

În „Cuvântul înainte” la *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, într-o impresionantă manieră simbolică, Petru Maior se confesa, scriind despre începuturile preocupărilor sale legate de trecutul românilor și despre odiseea „culegerii” de informații, chiar și a celor „orale”, nu numai documentare. Menționează astfel un moment de referință pentru interesul în creștere al generației sale de a cunoaște adevărul despre perioada de început a națiunii române. În 1792, la Blaj, „fiind săbor mare”, unul dintre protopopi „au grăit acolo în săbor către vlădica Ioan Bob, că ar trebui să se cerceteze arhivul cel vechiu al vlădiciei acesteia și scripturile cele vechi care sunt spre folosului clerului să se îndemne și să se pună în rând, iar zisul vlădică au răspuns că nu iaste nemica de acel felui în arhiv. La care răspuns amuți de mirare întrebătoriuul protopop”³. Petru Maior îi cerea lui Dumitru Cianu „lucruri bătrâne bisericești” pentru a le studia, sesizând, de asemenea, de la bun început, importanța studierii istoriei bisericești și a creștinismului la români în conexiune cu originea lor. „Adevărul acela folos l-am făcut cu istoria aceasta, cât multe mormânturi din celea ce au vecuit până în timpul acesta și scripturi care au ajuns în mâinile mele, să se pună afară de primejdia perirei, nici să nu zacă de aici înainte ascunse în întuneric, ci tuturor să fie cunoscute”. Misiunea istoricului din vremea sa, o veritabilă confesiune adresată cititorilor, relevă importanța acordată stabilirii „Avuției” naționale: „de cât să las sau a se înșela cei viitori cu strălucirile ceale năucit sau a nu ști cauza [pricina] schimbărilor celor în

---

² A se vedea, în acest sens, și Ion Taloș, *Împăratul Traian și conștiința romanității românilor. Cultură orală și scrisă din secolele XV-XX*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2021.

³ Petru Maior, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, redactor: Ioan Chindriș, vol. I, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, pp. 81-83.

veacul meu întâmplate, căci fiind cunoscută cauza acelor, mai lesne apoi la vremea sa se vor putea aduce iarăși la statul lor cel dintâi ceale acum să fie strămutate și gata sunt, de voi fi poftit spre aceea, deosebit a le adeveri”. În același timp, el și contemporanii săi sesizau caracterul competitiv al istoriei și necesitatea ofertei pentru individualitatea etnică contestată de către străini.

Miturile politice și dinamica naționalismului cultural în Transilvania au inclus, de la bun început, afilierea imperială transmisă prin tradiție, avându-l drept figură centrală pe cuceritorul Daciei, Împăratul Traian. Mitizarea cuceritorului Daciei și asocierea acestuia cu Iosif al II-lea au fost două fenomene favorizate de dezbaterea istorico-lingvistică pornită în jurul originii limbii și poporului român. Orice referire la Antichitatea românească pe parcursul secolului al XIX-lea se rezuma, atunci când era vorba despre Traian, la sintagma „Împăratul împăraților”. Istoria a generat și a dezvoltat miturile naționale, conferind consistență proiectului național. Memoria trecutului, poziționată în contrast cu prezentul, a reprezentat factorul mobilizator pentru dezvoltarea studiilor istorice. Putem astfel afirma că tradiția istorică a salvat, în această parte a Europei, grupurile naționale mici.

Istoria a contribuit, prin urmare, într-o măsură mai mare, la crearea solidarității etnice, prin unirea tuturor celor care au împărtășit trecutul, favorizând sentimentul apartenenței la comunitate. Din acest punct de vedere, istoricii au fost „privilegiații” procesului identitar românesc, devenind actori importanți în luarea deciziilor politico-naționale. În același timp, aceștia au contribuit, fără dubii, la secularizarea și modernizarea ideologică a asocierii și formulării Strategiei Naționale.

Începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, dar, mai ales, în veacul al XIX-lea, stabilirea unei linii de demarcație între politică și istorie, în cazul naționalităților din zona central și

est-europeană, capătă o notă de hazard. Elitele au jucat un rol fundamental în mobilizarea mulțimilor, în multe cazuri, printr-un apel bine structurat la istoria comună. În același timp, demonstrația de factură istorică a sugerat, în permanență, diferența, „granița” dintre etnii. Bazându-se pe limbă, istorie și mituri, între cultură și identitate, s-a stabilit o relație fundamentală, operă a intelectualilor care construiesc stereotipurile istorice cu o excepțională forță de reproducere în timp. Produsele lingviștilor, istoricilor și literaților au fost preluate de structurile politice încă de la începuturile lor și, mai apoi, folosite în confruntările de factură cultural-națională. În multe cazuri, actorii principali erau, deopotrivă, istorici și oameni politici. Istoria, prin circumstanțele epocii la care ne referim, a fost strâns legată de politică, „a cărei mamă și învățător este”, după cum afirma, încă în 1843, ardeleanul Adolf Schmidt.

În cazul lui Ioan Budai-Deleanu, cunosător al „producției” istorice ardelenice, îndemnul preocupărilor sale consacrate trecutului îl determină să scrie „despre Dacia și triburile dacice, în primul rând nevoia și apoi folosul concetățenilor, căci nimic nu poate fi mai folositor patriei decât cercetarea istoriei, mai cu seamă a celei care cuprinde faptele strămoșilor noștri”⁴.

Nașterea istoriei „competitive” și stabilirea individualității românești au parcurs un drum marcat de numeroase polemici, contestări etc., concordante cu evoluția societăților atât de diverse din zona central-est europeană. Abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, apar și primele semne ale scoaterii acesteia de sub argumentația de factură politică a trecutului. Astfel,

---

⁴ Laura Stanciu, „Despre transferul cultural al unui concept: *Patrie și patriotism în Transilvania epocii moderne*”, în *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României. Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani* (coordonatori: Liviu Boar, Ioan Bolovan, Laura Stanciu), Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2021, pp. 300-301.

În anul 1906, la împlinirea a 1.800 de ani de la cucerirea română, Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) înființa, cu totul surprinzător, un post de istoric remunerat cu un salariu de o sută de coroane, cu misiunea „de a vorbi public despre istoria maghiarilor și românilor din Ardeal de la începuturi și până în prezent, acțiunea care va contribui la dezvoltarea conștiinței naționale a poporului român”. Informația îi aparținea faimosului Huszár Antal, cel care, în finalul masivului său studiu, propunea, nici mai mult, nici mai puțin, ca secțiile de istorie și literatură ale ASTREI să fie desființate. Tendința de instituționalizare a studierii istoriei și limbii devenise astfel, în opinia autorităților polițienești, un pericol.

Atenția acordată de către cunoscutul funcționar al Ministerului de Interne budapestan ASTREI și, mai ales, structurilor instituționale dedicate istoriei nu era una deloc întâmplătoare. În opinia autorului, secțiunea propriu-zisă avea misiunea să colecteze documente, monede și „orice alte obiecte de interes istoric”. Mai mult, aceasta trebuia să urmărească arhivarea ziarelor și, bineînțeles, „aranjarea și înavușirea Muzeului istoric”. Huszár Antal menționează, de asemenea, efortul de a organiza „misiuni” arheologice, înființarea de societăți și „comisiuni” chemate să „exploreze” țara, mai adăugând și preocuparea pentru un „Muzeu etnografic” care să aibă ca scop „conservarea portului național și motivele originale la industria de casă a poporului român”. Din statutul „secției istorice”, nu lipseau nici editarea de documente și nici premiera celor mai valoroase studii de „geografie politică și istorică”. De asemenea, surprinde mobilul sesizat de autor în legătură cu interesul pentru urmărirea publicațiilor românești și a celor în limbi străine, ce urma să reprezinte fundamentul pentru „avertizarea bărbaților de specialitate la rectificarea publicațiunilor eronate sau tendențioase asupra istoriei și stărilor poporului român”. Așa-numitul „departament” dedicat istoriei îl

avea în componența sa, în anul 1900, dar și după acest moment, ca președinte, pe Iosif Sterca-Șuluțiu (cel care deținea și conducerea „Comisiei române literare și de cultură generală”), secondat de tânărul Ioan Lupaș. Lista membrilor aflați în atenția respectivului Minister îi remarca, de asemenea, pe Vasile Goldiș, Teodor V. Păcățian, Nicolae Togan, Valeriu Braniște, Silvestru Moldovan etc.

Preocuparea pentru destinul sau viitorul națiunii determină intelectualitatea, redusă numericeste și eterogenă ca proveniență, să-i acorde tradiției o atenție sporită, care va cuprinde, încetul cu încetul, și problema locului românilor în istoria europeană.

Pentru elita românească, conștientă de nevoia schimbării statutului său în Imperiu, singurul model pe care îl avea la dispoziție era cel din Vestul european, dar și din trecutul său istoric, mai ales în privința Statului. Imperiile Rus, Otoman sau Habsburgic nu erau furnizoare de modele pe care să le urmeze. Astfel, o anumită dependență de Europa Vestică s-a născut prin conturarea formulelor pe care națiunile est-europene, inclusiv românii, încearcă să le adapteze proiectului lor politic. Așa s-a declanșat o campanie susținută de reconstrucție istorică, colorată, în multe cazuri, de contestări, polemici, de apariția „istoriilor naționale”, caracterizate prin spectaculozitatea lor. Crește astfel, aproape obsesiv, menționarea apartenenței etnice, a referințelor la cei de altă naționalitate, criteriul etnic dominând discursul istorico-lingvistic.

Calea spre istoria narativă a fost, prin urmare, una de durată, epoca modernă europeană făcând trecerea dinspre legendă, mit sau dramă spre un trecut real, în care „povestea” cotidiană o rostuiesc ziarele, autobiografiile, descrierile de călătorie, fără a abandona însă, în totalitate, scrisul istoric și tradițiile sale. Dificultatea majoră a reprezentat-o, după cum și era de așteptat, separarea dintre istorie și literatură. Narațiunea istorică descrie faptele unui lider în epocă, esențiale pentru a-și duce la capăt prioritățile pe care acesta și le